

V MODUL.

NUTQ NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN PSIXOKORREKSION ISHLAR

14-Mavzu. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning shaxs va shaxslararo munosabati xususiyatlari

Reja:

1. Nutq nuqsoniga ega bolalar bilan olib boriladigan psixokorreksion ishlarning maqsad va vazifalari.
2. Psixokorreksiyaga ta’sir etuvchi ob’ektiv va subektiv omillar.
3. Psixokorreksiya usullari.

Tayanch iboralar: Nutq nuqsonli bolalar, korreksiya, psixokorreksiya, usul, ta’sir etish, rivojlantirish, yumshatish, harakat, jarayon, buzilish, ortda qolish.

Psixokorreksiya - bu psixologik ta’sirning maxsus vositalaridan foydalangan holda shaxsning psixologiyasi yoki xatti- harakatlaridagi kamchiliklarni tuzatishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan psixokorreksiya ishlari quyidagi uslubiy tamoyillarga asoslanadi:

Tuzatish va rivojlanishning birligi tamoyili, ya’ni maqsadli tuzatish ishlari faqat yoshga bog‘liq rivojlanish shartlari va buzilishlarning tabiatini hisobga olgan holda bolan rivojlanishining ichki va tashqi sharoitlarini klinik, psixologik va pedagogik tahlil qilish asosida amalga oshiriladi.

Diagnostika qilish va rivojlanish korreksiyasining birligi tamoyili. Tuzatish ishlarining maqsadlari va mazmuni faqat bolani har tomonlama, tizimli, yaxlit, dinamik o‘rganish va uning differensial diagnostik tekshiruvi asosida aniqlanishi mumkin. Tuzatish ishlarini olib borishda bolaning holatida sodir bo‘lgan o‘zgarishlarni qayd etish kerak, shu bilan birga tuzatish jarayonining o‘zi to‘liqroq tashxis qo‘yish uchun material beradi. Bu jarayon bir qancha tamoyillar asosida olib boriladi:

Tuzatish va kompensatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik tamoyili. Tuzatish ishlarining butun tizimi rivojlanish buzilishlarini qoplash uchun mo‘ljallangan va muammoli bolaning reabilitatsiyasi va ijtimoiy moslashuviga qaratilgan bo‘lishi kerak. Tuzatish va kompensatsiya parallel tushunchalar emas, balki bir-birini aniqlaydigan va bir-birisiz hisoblab bo‘lmaydigan chambarchas bog‘liq jarayonlardir. Tuzatish ishlarining natijasi maqsad natija bilan bog‘liq.

Bola bilan tuzatish ishlarida **optimistik yondashuv tamoyili** bola uchun "muvaffaqiyat muhitini" tashkil etish, uning ijobiy natijasiga ishonish, bolada bu tuyg‘uni tasdiqlash va uning eng kichik yutuqlarini rag‘batlantirishni o‘z ichiga oladi.

Yoshga bog‘liq psixologik va individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish tamoyili bolaga individual yondashuvni va bolaning shaxsiyatini shakllantirish uchun ketma-ket yosh bosqichlarining ahamiyatini tushunishning nozik davrlarini hisobga olgan holda, aqliy rivojlanishning asosiy qonuniyatlari asosida tuzatish ishlarini qurishni ko‘zda tutadi.

Tuzatish ishlarini amalga oshirishda shaxsga yo‘naltirilganlik va faoliyatga asoslangan yondashuv tamoyili. Bu tamoyil faoliyatdagi shaxsning rivojlanishini tan olishga, shuningdek, bolaning o‘zi yoshi uchun yetakchi faoliyat doirasidagi faol faoliyati uning rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchi ekanligiga asoslanadi.

Psixokorreksiya vazifalari:

- Psixologik barqarorlikni ta’minlash – bola nutq nuqsoni tufayli o‘zini kamsitilgandek his qilmasligi, ijtimoiy hayotga faol qo‘shilishi uchun hissiy barqarorlikni shakllantirish.
- O‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, bolada nutq kamchiliklariga qaramay, o‘zini erkin ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish.
- Kommunikativ qobiliyatlarni yaxshilash imo-ishora, muloqot va hissiy ifodani to‘g‘ri qo‘llashga o‘rgatish.
- Nutq faolligini oshirish – bola o‘z fikrlarini ifodalashdan tortinmasligi uchun interaktiv mashg‘ulotlar o‘tkazish.
- Stress va tashvishlarni kamaytirish – bolaning nutqiy muammolari sababli yuzaga keladigan psixologik bosimni yengillashtirish.
- Ijtimoiy moslashuvni qo‘llab-quvvatlash bola jamiyatga moslashishi uchun maxsus mashqlar va o‘yinlardan foydalanish.

Psixologik korreksiyaga ta’sir etuvchi omillar **ob’ektiv** va **sub’ektiv** jihatlarga bo‘linadi. Bu omillar psixokorreksion jarayonning samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi.

Ob’ektiv omillar (tashqi omillar). Bu omillar insonning shaxsiy istak va xohishiga bog‘liq bo‘lmay, tashqi muhitdan kelib chiqadigan ta’sirlardir.

Psixokorreksion metodlar va mutaxassis malakasi

- Terapiya turi – qo‘llanilayotgan psixologik metodlar bolaning shaxsiy xususiyatlariga mos kelishi kerak.
- Mutaxassis malakasi – psixolog yoki logoped-defektologning tajribasi va yondashuv usullari natijaga ta’sir qiladi.

Sub’ektiv omillar (ichki omillar). Bu omillar insonning shub’ekt shaxsiy xususiyatlari va ichki motivatsiyasi bilan bog‘liq bo‘lib, psixokorreksiyaning natijasiga bevosita ta’sir qiladi:

Motivatsiya va ishtirok etish darajasi

Bolaning ishtiyoqi va qiziqishi – agar bola mashg‘ulotlarga qiziqish bilan yondashsa, jarayon samaraliroq bo‘ladi.	**Oilaviy va psixologik qo‘llab-quvvatlash** –ota-onaning rag‘batlantirishi va bolaga yordam berishi jarayonga ijobiy ta’sir qiladi.

Lev Semyonovich Vigotskiy psixokorreksiyada "ijtimoiy - madaniy rivojlanish nazariyasi"ni asoslab berdi. U bolaning nutq rivojlanishi ijtimoiy muhit va muloqotga bog‘liq ekanligini ta’kidladi.

L.S.Viygotskiy psixokorreksiyada quyidagi metodlarni ishlab chiqdi va ilgari surdi:

1. "Yaqin rivojlanish zonasi"ga asoslangan metod.

Viygotskiy bolaning real rivojlanish darajasi va uning potentsial imkoniyatlari orasidagi farqni **“yaqin rivojlanish zonasi”** deb atagan. Unga ko‘ra, psixokorreksion ishlar bolaning mustaqil qila olmaydigan, lekin qo‘llab-quvvatlash bilan bajarishi mumkin bo‘lgan vazifalarni o‘rgatishga qaratilishi kerak. Psixokorreksion mashg‘ulotlarda bola murakkab topshiriqlarni mustaqil emas, balki mutaxassis yoki kattalar ko‘magida bajaradi. Nutq buzilishlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda ularga ko‘rsatma berish, savollar orqali yo‘naltirish va mustaqil fikrlashga o‘rgatish muhim.

2. "Mediatsiya" – vositachilik usuli.

L.S.Vigotskiy ta’lim va rivojlanishda **vositachilik** (mediatsiya) muhim rol o‘ynashini ta’kidladi. Unga ko‘ra, bola atrof- muhitdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki belgilar, ramzlar va vositalar orqali o‘rganadi. Bu yondashuv psixokorreksion ishlarning asosiy metodlaridan biri bo‘ldi. Nutqiy muammolarni tuzatishda o‘yinchoqlar, rasmlar, belgilar va jadvallar yordamida bolaga ta’sir

qilish. O‘yin terapiyasi, qo‘g‘irchoq teatri, hikoyalar yaratish orqali bolani nutqiy faoliyatga jalb qilish.

3. Ichki nutqni shakllantirish metodi.

L.S.Vigotskiy nutq rivojlanishini **tashqi** (og‘zaki) **nutqdan ichki** (fikrlashga asoslangan) nutqqa o‘tish jarayoni sifatida tushuntirgan. Nutqiy muammolari bo‘lgan bolalar ko‘pincha ichki nutq shakllanishida qiyinchiliklarga duch keladi. Bola bilan suhbat olib borish, u o‘z fikrlarini ichki nutq yordamida tuzishi uchun sharoit yaratish. Bolani o‘z nutqini boshqarishga o‘rgatish (masalan, so‘zlarni ichida aytib ko‘rish yoki hikoya qilishga harakat qilish). Rivojlantiruvchi o‘yinlar va mantiqiy mashqlar orqali ichki nutqni faollashtirish.

4. Ijtimoiy muloqot orqali rivojlantirish metodi.

L.S.Viygotskiy nutq rivojlanishining asosiy omili **ijtimoiy muloqot** ekanligini ta’kidlagan. Shuning uchun psixokorreksiyada bolani jamiyatga moslashtirish va muloqotga jalb qilish muhim sanaladi. Nutqiy muammolarga ega bolalarni tengdoshlari bilan birga faoliyatga jalb qilish. Guruhiy mashg‘ulotlar, jamoaviy o‘yinlar va rolli o‘yinlar orqali nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish. Bola bilan tabiiy sharoitlarda muloqot qilish, uni suhbatlarga faol qo‘shish.

Jan Piaje kognitiv rivojlanish nazariyasi asosida bolalarning fikrlash va nutq rivojlanish bosqichlarini o‘rgangan. U psixokorreksiya jarayonida tafakkur, nutq va idrokni rivojlantirishga qaratilgan metodlarni ishlab chiqdi. J.Piajening ta’kidlashicha, bolalar dunyoni sensorli tajriba (ko‘rish, eshitish, his qilish, ta’m bilish, hid bilish) orqali idrok etadilar. Shuning uchun nutqiy buzilishlarga ega bolalar uchun **sensor-motor mashqlar** muhim ahamiyatga ega. Bolalarga turli fakturalarga ega buyumlarni ushlatish (yumshoq, qattiq, silliq, dag‘al). Turli tovushlarni ajratish va ularni taqlid qilish mashqlari (masalan, hayvonlar ovozini

yoki atrof- muhit tovushlarini eshitib, aytib berish). Rasm va shakllar yordamida so‘z boyligini oshirish (farqli shakllarni taqqoslash va nomlash).

Muammoli vaziyatlar yaratish metodi.

J.Piaje bolalar tafakkurini rivojlantirish uchun **muammoli vaziyatlarni yaratish** va ularga **mustaqil yechim topishga sharoit yaratish** muhimligini ta’kidlagan. "Nima bo‘ladi, agar...?" savollari yordamida bolani mantiqiy fikrlashga undash (masalan, "Agar quyosh yo‘qolsa, nima bo‘ladi?"). Qiziqarli topshiriqlar berish, masalan, hikoyani davom ettirish yoki yetishmayotgan qismlarni to‘ldirish.

Bolalarni qiyin vaziyatlarga duch kelishiga ruxsat berish va ularni mustaqil ravishda hal qilishga o‘rgatish.

Muloqot orqali nutqni rivojlantirish metodi.

J.Piagening fikricha, bola faqat o‘zi o‘rganish orqali emas, balki boshqa odamlar bilan **muloqot jarayonida** ham rivojlanadi. Shuning uchun u psixokorreksiya jarayonida muloqotni faollashtirishni taklif etgan. Guruhiy mashg‘ulotlar o‘tkazish, bolalarni o‘zaro suhbatga jalb qilish.

Nutqiy o‘yinlar, hikoya aytish va suhbat qurish orqali muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish. **Rolli o‘yinlar** orqali nutqiy faoliyatni faollashtirish (masalan, do‘konchi va xaridor, shifokor va bemor kabi o‘yinlar).

A.R. Luriya neyropsixologiya sohasida katta hissa qo‘shgan va nutq buzilishlarini tuzatish uchun miya faoliyatiga asoslangan psixokorreksion metodlarni ishlab chiqqan. Uning metodlari miya tuzilmalari, xotira, e’tibor, nutq va harakatlarning o‘zaro bog‘liqligini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan.

A.R. Luriya nutqiy faoliyat miyaning turli qismlari tomonidan boshqarilishini va bu qismlar birgalikda ishlashi kerakligini ta’kidlagan. Agar bir qismi shikastlansa yoki rivojlanishda orqada qolsa, boshqa qismlar bu funksiyani kompensatsiya qilishi mumkin.

1. Nutqni tiklash uchun **alternativ sezgi** va **harakat kanallaridan** foydalanish (masalan, eshitish muammosi bo‘lsa, vizual yoki taktil stimullar orqali rivojlantirish). Nutqni rag‘batlantirish uchun bolaning individual imkoniyatlariga mos yondashuv tanlash.

2. Sensor-motor mashqlar va kinezioterapiya.

A.R.Luriyaning fikricha, **nutq** va **harakat** tizimi o‘zaro bog‘liq. Nutqiy rivojlanish sust bo‘lgan bolalarda nozik motorika ham zaif bo‘ladi. Shu sababli, u harakat va sensorli stimulyatsiyaga asoslangan metodlarni ishlab chiqqan.

- Qo‘l va barmoqlar motorikasini rivojlantirish (masalan, plastilin bilan ishlash, mayda narsalarni terish, harflarni shakllantirish).
- Og‘zaki nutqni qo‘llab-quvvatlash uchun nafas mashqlari (sham puflash, sharni puflash, tovushlarni cho‘zib talaffuz qilish).
- Ritm va muvofiqlashtirish mashqlari – tana harakatlari va nutqni birga rivojlantirish (ritmik she’rlar aytish, musiqa ostida harakat qilish).

3. Xotira va diqqatni rivojlantirishga qaratilgan metodlar.

A.R.Luriya nutq rivojlanishi xotira va diqqat bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlagan. Shuning uchun u bolalarda bu funksiyalarni mustahkamlash bo‘yicha metodlarni ishlab chiqqan:

- Assotsiativ xotira mashqlari – bir so‘z bilan bog‘liq boshqa so‘zlarni eslab qolish (masalan, "qush" deyilganda, "qanot", "uchmoq" so‘zlarini topish).
- Vizual va eshitish xotirasini mustahkamlash – rasm va tovushlarni eslab qolish va takrorlash.
- Mantiqiy bog‘liqlikni shakllantirish – hikoyalar tuzish, ketma-ketlikni aniqlash va matn mazmunini eslab qolish.

Mashhur rus psixologi A.S.Spivakovskaya psixokorreksiya ishining quyidagi bloklarini ajratib ko‘rsatadi:

- diagnostika;

- o‘rnatish;
- tuzatuvchi;
- baholovchi.

Diagnostik blokning maqsadi bolaning ruhiy holatini va umuman shaxsiy fazilatlarini o‘rganishdir; yoshni hisobga olgan holda aqliy funktsiyalarning rivojlanish darajasi va dinamikasini o‘rganish.

O‘rnatish blokining maqsadi - bolalar va ota-onalarda faol psixokorreksiya jarayoniga munosabatni shakllantirish.

Tuzatish blokining maqsadi - aniqlangan salbiy simptom komplekslarini bosqichma-bosqich bartaraf qilishdir.

Baholash blokining maqsadi - bajarilgan ish samaradorligini baholashdir.

Psixokorreksiyaning uch bosqichi mavjud:

- orientatsiya (guruhda ijobiy hissiy kayfiyat va xavfsizlik muhitini yaratish);
- rekonstruktiv (xulq-atvorning tegishli shakllarini, kognitiv qobiliyat va qobiliyatlarni rivojlantirish va boshqalar);
- mustahkamlash (yangi xulq-atvor namunalarini mustahkamlash; ko‘nikma vaqobiliyatlar).

T.N.Volkovskaya va G.K.Yusupova psixokorreksiya bilan hamohang quyidagi metodlarni tavsiya qiladi:

- o‘yin psixokorreksiyasi usullari;
- psixogimnastika texnikasi,
- elementar biblioterapiya texnikasi;
- art-terapiya va musiqa terapiyasi texnikasi;
- geshtalt terapiyasi va tanaga yo‘naltirilgan psixoterapiya usullari.

O‘yin orqali psixokorreksiya qilish texnikasi.

O‘yin psixokorreksiyasini qo‘llash jarayonida o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirishni hisobga olgan holda moslashtiriladi, xususan, nutqi past bo‘lgan bolalar uchun og‘zaki topshiriqlar hajmi kamayadi. Psixokorreksion o‘yinlar psixolog yoki o‘qituvchi tomonidan, ba’zan birgalikda o‘tkaziladi. O‘yinlar bolalarning xususiyatlariga ko‘ra tanlanadi. Boshqaruvchi (rahbar) sifatida qo‘rqoq, tormozlangan bolalarni tayinlash tavsiya etiladi.

O‘ta faolligi yuqori va giperaktiv bolalar uchun tinchroq o‘yinlar tanlanadi. Guruhlarning kattaligi (3 dan 12 nafar bolagacha) o‘yinlarning mazmuniga va bolalarning shaxsiy rivojlanish xususiyatlariga bog‘liq. Agar nutq negativizmi bo‘lgan bolalar tuzatishga jalb qilingan bo‘lsa, unda guruhlarning hajmi besh kishidan oshmasligi kerak.

Psixogimnastika texnikasi. Psixogimnastika, **M.I.Chistyakovaning** ta’rifiga ko‘ra bola psixikasining turli tomonlarini rivojlantirish va tuzatishga qaratilgan maxsus darslar kursi hisoblanadi. Ushbu ish usuli bolalar va ularning tengdoshlari o‘rtasidagi muloqotga katta e'tibor beradi, bu bolalarning normal rivojlanishi va hissiy salomatligi uchun juda muhimdir. Psixogimnastika mashqlari har bir bolaning faolligini uyg‘otadi, ularni muayyan qoidalarga bo‘ysunishga o‘rgatadi, bu esa o‘yin ishtirokchilarni faollashtiradi, tartibga soladi va birlashtiradi. Ushbu mashqlar yordamida aql, chaqqonlik va reaktsiya tezligini rivojlantirish mumkin. Ular sog‘lom hissiy hayajonni keltirib chiqaradi va og‘riqli fikrlar va xayollardan chalg‘itadi. Ular yaratgan quvnoq kayfiyat juda barqaror.

Gestaltterapiyasi va tanaga yo‘naltirilgan psixoterapiya texnikasi. O‘z tanasini anglashga yordam beradigan mashqlar gestaltterapiyasi va tanaga yo‘naltirilgan psixoterapiya kabi psixokorreksiya sohalariga tegishli. Bolalar bilan tuzatish ishlarida eng istiqbolli narsa o‘z his-tuyg‘ularini, hissiy holatini va ma’lum bir vaziyatdagi xatti-harakatlarini tahlil qilishdir, bu o‘z-o‘zini boshqarishni

o‘zlashtirishga, mustaqil qaror qabul qilishni o‘rganishga va ular uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga yordam beradi.

Nutq nuqsonlarini tuzatish jarayoni kompleks yondashuvga asoslangan bo‘lishi zarur. Bu esa neyropsixologik, pedagogik, lingvistik va psixoterapevtik metodlarni uyg‘unlashtirish orqali amalga oshiriladi. Har bir bola bilan individual yondashuv asosida ishlash muhim bo‘lib, uning shaxsiy rivojlanish darajasi, psixo-emotsional holati va nutqiy ehtiyojlari inobatga olinishi lozim.

Nutqiy muammolarni bartaraf etishda erta diagnostika, tizimli mashg‘ulotlar va individual yondashuv asosiy omillar hisoblanadi. To‘g‘ri yo‘naltirilgan psixokorreksion ishlar bolalarning nutqiy rivojlanishidagi kamchiliklarni bartaraf etib, ularning muloqot qobiliyatini yaxshilashga hamda jamiyatga moslashishiga yordam beradi.

Foydalaniladigan adabiyotlar:

- Ayupova M Logopediya; T-2007.
- Денисова О.А.Детская психология. М.,2008.
- Калягин Б.А. Логопсихология. М.,2005.
- Трошин О.В., Жулина Е.В. Логопсихология. М.,2005.
- Mo‘minova L.R. , Abidova N.Z. Maxsus psixologiya. T.,2013.
- Jalilova S.X., Aripova S.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma.T.,2013.
- Do‘stmuxamedova Sh.,Nishanova Z.,Jalilova S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.,2013.

O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar:

1. Nutq nuqsoniga ega bolalarni jismoniy, aqliy va ruhiy rivojlantirishda psixokorreksion terapiyalarni o‘rni nimalardan iborat?

2. Nutqiy nuqsonlarni bartaraf etish uchun psixokorreksiyaga xissa qo‘shgan olimlarni bilasizmi?

3. Og‘ir nutq nuqsonlari bilan ishlashda va ularni rivojlantirishda psixokorreksiyani qo‘llashda nimalarga ahamiyat beriladi?

4. Bolalarni psixologik tekshirish va rivojlantirish qaysi usullar yordamida amalga oshadi?

5. Qaysi nutq nuqsonida umumiy rivojlantirish ishlari, yani psixokorreksiya ustida alohida ishlash talab etiladi?

6. Duduqlanish nutq nuqsonlarida qaysi zamonaviy psixokorreksiya ish usullari yaxshi samara beradi?